

УДК 338.014.25(477)

Альона О. Мельник

Київський національний університет технологій та дизайну

Томаш Кук

Вища лінгвістична школа м. Ченстохова

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті досліджено стан інтернаціоналізації системи вищої освіти України в умовах поглибленої глобалізації суспільства. Визначені проблеми ефективної інтернаціоналізації системи вищої освіти України та перспективи її розширення. Виявлені очікувані наслідки розширення інтернаціоналізації вищої освіти в Україні.

Ключові слова: *інтернаціоналізація, вища освіта, глобалізація суспільства, мобільний студент, інтеграція освіти.*

Алёна А. Мельник

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Томаш Кук

Высшая лингвистическая школа г. Ченстохова

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье исследовано состояние интернационализации системы высшего образования Украины в условиях углубленной глобализации общества. Определены проблемы эффективной интернационализации системы высшего образования Украины и перспективы ее расширения. Выявлены ожидаемые последствия расширения интернационализации высшего образования в Украине.

Ключевые слова: *интернационализация, высшее образование, глобализация общества, мобильный студент, интеграция образования.*

Alona O. Melnyk

Kyiv National University of Technologies and Design

Tomasz Kuk

University College of Social Sciences in Częstochowa

INTERNALIZATION OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

The article analyzes the state of internationalization of the system of higher education of Ukraine in the conditions of deepened globalization of society. The problems of effective internationalization of the system of higher education of Ukraine and prospects of its expansion are determined. The expected consequences of the expansion of the internationalization of higher education in Ukraine are revealed.

Keywords: *internationalization, higher education, globalization of society, mobile student, integration of education.*

Актуальність дослідження. Інтернаціоналізація вищої освіти передбачає її вихід на рівень міжнаціонального, міжкультурного та глобального співробітництва, що включає в себе й освітні цілі та функції. Відповідно, міжнародне співробітництво ґрунтується на декількох принципах:

- соціокультурному, що має на меті поглибити знання про інші культури, сприяти міжнаціональному розумінню тощо;
- політичному: сприяти формуванню майбутніх політичних та налагодженню економічних зв'язків;
- економічному: домогтися конкурентоспроможності випускників на глобальному ринку праці;
- академічному: розширити міжнаціональний масштаб наукових досліджень, академічні горизонти, залучити до навчання кращих студентів.

Вища освіта виконувала і виконує важливу соціальну функцію держави спрямовану на формування інтелектуального потенціалу і еліти нації та забезпечення галузей народного господарства, науки, культури висококваліфікованими фахівцями, тому в умовах всебічної інтернаціоналізації світового суспільства для збереження кращих традицій національної вищої освіти та її всебічного розвитку держава повинна:

- формувати зрозумілу та відкриту для міжнародної спільноти систему вищої освіти України через її інтеграцію у Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір;
- забезпечувати конкурентоздатності ЗВО через підтримку міжнародного співробітництва у вищій освіті та їх участі у міжнародних освітніх і дослідницьких програмах, програмах академічної мобільності, міжнародних рейтингах тощо;
- посилювати потенціал ЗВО через впровадження результатів міжнародних освітніх і дослідницьких проєктів в Україні на національному та інституційному рівнях.

Визначаючи стратегію інтернаціоналізації вищої освіти, кожна країна реалізує свої заходи і обирає шлях розвитку, прагнучи зберегти кращі історичні традиції національної системи освіти.

Аналіз останніх досліджень. Світовий освітній простір як глобальний об'єкт дослідження вивчається вітчизняними і російськими вченими, зокрема детально розглядаються особливості реформування національних систем освіти в контексті глобалізаційних процесів у працях В.П. Борисенкова, О.Н. Джуринаського, В.Г. Кременя, О.Б. Лисової, В.І. Лугового, А.А. Сбруєва. Міжнародним дослідженням в освіті присвячені праці З.І. Батюкова, Т.Д. Шапошнікова, О.В. Сухомлинської. Світовий освітній простір як продукт педагогічної думки, що розвивається вивчали М.П. Лещенко, А.А. Селіванов, С.О. Сисоева. У сучасних умовах великої актуальності набуло вивчення впливу глобалізаційних процесів на розвиток освіти, що знайшло своє відображення в роботах В.П. Андрущенко, М.З. Згуровського, В.Г. Кременя, В.О. Кудіна,

В.О. Мяснікова, Н.Г. Ничкало. Дослідження процесів інтеграції вищої освіти у європейський освітній простор включають: теоретичні основи інтеграційних процесів у сучасному Європросторі, які досліджували – В.І. Байденко, О.І. Бражник, М.В. Ларіонова, Л.П. Пуховська, міжнародні нормативно-правові засади розвитку європейської інтеграції в освіті, які вивчали: Г.О. Лукічев, В.В. Насонкін, ключові принципи європейських освітніх реформ, які розглядали: О.В. Матвієнко, О.Ю. Мелвіл.

Але питання інтернаціоналізації вищої освіти є недостатньо дослідженими і потребують систематизації та доповнення в частині визначення наслідків та перспектив інтернаціоналізації вищої освіти для України та розвитку її системи освіти.

Мета дослідження. Аналіз та виявлення чинників інтернаціоналізації вищої освіти та виявлення наслідків її поширення для України.

Основний зміст досліджень. За матеріалами інституту статистики ЮНЕСКО [1] на сьогодні інтернаціоналізація вищої освіти характеризується такими показниками: країни, що приймають іноземних студентів; країни, що постачають студентів на ринок міжнародної освіти; географічні напрями руху мобільних студентів; співвідношення власних та іноземних студентів в межах країн світу; кількість вузів що реалізують міжнародні освітні програми.

Так до країн з найбільшою часткою іноземних студентів відносять: США (19%), Великобританію (11%), Австралію (8%), Францію (7%), Німеччину (6%), Японію (4%).

До країн де інтернаціональні студенти становлять понад 10% від загальної маси студентів відносять Австралію – 22,5%, Великобританію – 16%, Австрію і Швейцарію – 15,4%, Францію – 11,6%.

Основними напрямками руху мобільних студентів є такі: з арабських країн у Францію (29%), США (13%), Великобританію (10%); з центральної та східної Європи у Німеччину (16%), Росію (10%), США (8%); з центральної Азії у Росію (46%), Киргизстан (10%), Туреччину (7%); з східної Азії та Океанії у США (28%), Австралію (17%), Японію (12%); з латинської Америки у США (33%), Іспанію (15%), Кубу (11%); з північної Америка та західної Європи у Великобританію (23%), США (15%), Німеччину (8%); з південної та західна Азії у США (38%), Великобританію (18%), Австралію (11%); з країн Африки південніше Сахари у Францію (19%), Південну Африку (17%), Великобританію (12%).

Найбільш популярними для іноземних студентів є освітні послуги в США, Великобританії та Австралії. Якість освіти в цих країнах традиційно вважається найвищою. Оптимальною щодо якості/витрат на здобуття освіти та доступності щодо опанування мови є система вищої освіти Німеччини.

Відкритим залишається питання щодо здатності провідних країн задовольнити усе зростаючий глобальний попит на вищу освіту. Тому в

України з'являється реальний шанс для збереження та оновлення вищої освіти за рахунок її інтернаціоналізації, зокрема залучення іноземних студентів.

Державна інспекція навчальних закладів України протягом липня вивчала питання організації вступної кампанії до ВНЗ України у 2016 році. Особливу увагу приділили іноземним абітурієнтам та, зокрема, питанням їхнього прибуття в Україну, умовам вступу, проживання та навчання. Зацікавленість іноземців у навчанні в українських вишах автори дослідження підтверджують зростанням кількості таких студентів. Так, станом на початок 2015/2016 н. р. кількість іноземних студентів в Україні становить 63 391. З них навчаються за першим та другим рівнями вищої освіти (бакалавр та магістр) 165 осіб, за третім та науковим (доктор філософії та доктор наук) – 63 226 осіб.

Найчастіше іноземні студенти обирають медичні й технічні спеціальності, а також навчання за програмою подвійного диплому про вищу освіту міжнародного зразка. За кількістю іноземних студентів лідирують університети Харкова, Києва, Одеси та Львова.

Найбільше в Україні навчається іноземних громадян з країн Азії. У поданій нижче таблиці 1 наведені дані про кількість студентів з різних країн цього континенту в наших вишах.

Таблиця 1

Динаміка та географічна представленість студентів іноземців в Україні

Країна походження студентів	Кількість студентів в Україні	
	2012	2016
Туркменістан	12000	14100
Азербайджан	8000	7600
Ірак	3200	3600
Нігерія	3150	3600
Індія	3100	3500
Китай	3000	2300
Узбекистан	2000	2100
Йорданія	1600	1800
Молдавія	1800	1700
Мароко	1500	1500
Гамбія	1450	1500
Грузія	450	1500
Ізраїль	550	690
Таджикистан ...	400	422
Великобританія	30	42
Франція	4	8
Данія	2	4
Всього	59000	63000

Джерело: [2].

Іноземні студенти традиційно вибирають медичні (40,12%), економічні (7,31%), інженерні (4,37%) та правові (3,79%) напрями підготовки, зокрема до

трендових, серед іноземців, спеціальностей можна віднести лікувальну справу (30%), менеджмент (6,51%), стоматологію (5,38%), фінанси і кредит (5,29%), правознавство (3,5%), фармацію (3,68%), економіку підприємства (2,51%), облік і аудит (2,42%), міжнародну економіку (2,34%), будівництво (2,13%). Переважна більшість іноземців (70,58%) навчаються на денній формі навчання. Однак більше 15 тисяч іноземних студентів навчаються на заочній (включно з дистанційною) формі навчання. До лідерів серед ВНЗ за кількістю студентів заочної форми навчання належать ПАТ «Вищий навчальний заклад «МАУП» (2985 осіб), Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (1101 особа), Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова (607 осіб), Національний аерокосмічний університет імені М.С. Жуковського «ХАІ» (596 осіб), Національний авіаційний університет (593 особи), Український державний університет залізничного транспорту (570 осіб), ПВНЗ «Європейський університет» (566 осіб), Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК» (362 особи), НТУ «Харківський політехнічний інститут» (358 осіб), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (355 осіб). Мова навчання іноземних студентів в Україні переважно українська – 49,30% (порівняно із минулим 2014 р. цей показник зріс на 32,7%). Попитом користуються також програми навчання російською (31,8%) та англійською (18,9%) мовами. Більшість іноземних студентів здобувають вищу освіту за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр (48,9%), спеціаліст (38,1%) та магістр (7,4%). Майже 2 тисячі іноземців навчаються на мовній підготовці з метою подальшого вступу до українських ВНЗ [3].

Таким чином, статистичні дані підтверджують позитивну динаміку у бажанні іноземної молоді здобувати освіту в Україні. Традиційно вищі навчальні заклади України користуються популярністю серед абітурієнтів із пострадянських, африканських та азійських країн, у той час як частка студентів денної форми навчання із країн ЄС та Південної Америки складає менше 5%.

Факторами, що приваблюють іноземців до навчання в Україні є доступна вартість навчання з доволі високим рейтингом українських ВНЗ, невисокий прожитковий мінімум, гнучкість щодо вибору мов навчання, легкі умови вступу, комфортні умови навчання у містах, м'який клімат, спільні з багатьма пострадянськими країнами традиції та соціальні норми.

Поряд з перевагами навчання в Україні існують і певні стримуючі фактори, які приводять до вибору країни навчання не на користь України або незадоволення під час навчання. Аналіз поточного стану та проблем навчання іноземців в Україні дозволив виявити сфери, що потребують негайного покращення. Проблеми починаються з процесу залучення потенційних студентів, якими займаються приватні агенції, діяльність яких не регламентується ні державою, ні університетами. Іноді ці посередники надають, м'яко кажучи, не зовсім правдиву інформацію про навчання в нашій країні.

Проаналізувавши розділ «Frequently asked questions» сайтів www.comestudyinukraine.org та www.studyinukraine.org, отримана така інформація: мовою навчання в Україні є англійська, влітку студенти можуть проходити стажування в країнах Європи, а диплом України визнається по всьому світу. Вважаємо, що надання неправдивої інформації про перспективи навчання в Україні приводить до можливого розчарування після приїзду в нашу країну. Часто такі агенції стягують зі студентів надмірні кошти за отримання віз та підготовку документів, ці суми в багато разів перевищують реальну вартість таких послуг. В той час університети, співпрацюючи з такими посередниками, виправдовують їх діяльність. Не дивно, що послы Туркменістану та Іраку під час проведення круглого столу на тему «Проблеми нормативно-правового забезпечення розвитку міжнародного співробітництва в сфері вищої освіти України» вимагали закриття усіх агенцій-посередників. Вважаємо, що чітка регламентація роботи посередників та забезпечення їх чесної роботи підвищать імідж України як країни-експортера навчальних послуг. Виникають питання щодо якості освіти українських ВНЗ. Тут переплітаються абсолютно різні фактори, починаючи з мовної та соціальної ізоляції і до формального ставлення до отримання іноземними студентами дипломів про вищу освіту.

Україна є єдиною серед європейських країн, де не передбачені ніякі вступні іспити для іноземних абітурієнтів, а зарахування відбувається на підставі подання документів та співбесіди. Це приводить до зниження якості знань серед контингенту вступників. Ситуація з мовою навчання є невизначеною. Добре, коли іноземні вступники потрапляють в одну групу та можуть обрати мовою навчання, наприклад, російську. В інших випадках, навчання на підготовчому відділенні протягом 8–10 місяців не завжди забезпечує достатній рівень знання української мови, що призводить до неможливості повноцінно спілкуватись та соціальної ізоляції. Та частина студентів, що обирають англійське навчання, особливо під час отримання рівня магістра, стикаються з невисоким рівнем знань іноземних мов серед викладачів, що відображається і на рівні проведення лекцій, і на спілкуванні зі студентами взагалі. Корупція та формальне ставлення до навчання призводять до того, що фактична кваліфікація випускника не відповідає зазначеній у дипломі і виникають проблеми визнання дипломів. Студенти-іноземці подекуди стикаються з труднощами соціальної адаптації. Як вже зазначалося, це ізоляція або можливості спілкування лише із співвітчизниками через низький рівень знання іноземної мови, недостатнє залучення мобільних студентів до позааудиторної діяльності, органів студентського самоврядування. Прикрими є випадки расизму, адже 38% опитаних студентів центром «Соціальна дія» вважають, що розташування їх в гуртожитку не є безпечним, а станції метро вважаються найнебезпечнішими місцями для «видимих меншин», оскільки вони посідають друге місце за частотою скоєння нападів [4]. Також

понад 50 % респондентів вважають, що небезпечно подорожувати по Україні громадським транспортом, таким як автобуси, потяги та мікроавтобуси [5].

Іноземні студенти здійснюють значні фінансові впливання в освітню систему України. Для подальшого стимулювання вхідної студентської мобільності необхідно просувати Україну на міжнародному освітньому ринку та створювати сприятливі умови для навчання іноземців. Одним із шляхів досягнення поставленої мети є удосконалення державної політики інтернаціоналізації вищої освіти в Україні.

Слід зазначити, що інтернаціоналізація освіти являє собою процес, який включає різноманітні формати міжнародної взаємодії:

- мобільність з освітньою метою: сюди входить не тільки студентство та викладацький склад, але також і представники вузівської адміністрації;
- впровадження таких типів мобільності, як інституційний та програмний, на основі різних навчальних інструментів;
- складання оновлених освітніх стандартів на основі зразків міжнародного рівня і включення їх в навчальні програми вузів;
- створення різних форм довгострокового партнерства в інституційній сфері освіти.

Виходячи з цього інтернаціоналізація вищої освіти в Україні повинна розглядатися на таких рівнях: глобальному, державному і мікро (ВУЗівському). Мікроінтернаціоналізація вищої освіти проявляється насамперед як набуття змістом освітньої й наукової діяльності ВНЗ міжнародного характеру, тобто внесення університетами змін у навчальні плани, програми, дослідження. Більшість інституцій, ініціюючи такі зміни, має на меті розширити, а подекуди й сформуванню міжкультурну компетентність своїх випускників, які неодмінно повинні володіти навичками міжкультурної взаємодії в епоху глобалізованого ринку праці. Як правило, інтернаціоналізація змісту освіти здійснюється двома шляхами: по-перше, включення у навчальні програми низки дисциплін (міжнародна економіка, порівняльна педагогіка, міжнародне право, культурологія, іноземні мови), вивчення яких сприяє формуванню міжкультурної комунікації. По-друге, впровадження у зміст і навчальний процес університетів – міжнародних партнерів спільних елементів. Прикладом другого підходу до інтернаціоналізації змісту освіти є, зокрема, імплементація так званого «європейського виміру» в університетах об'єднаної Європи.

Державна інтернаціоналізація визначається рівнем взаємодії країн з іноземними партнерами шляхом укладання міждержавним і міжнародних угод у сфері розвитку і поширення послуг у вищій освіті.

Процеси інтернаціоналізації вищої освіти в умовах глобалізації відбуваються під потужним впливом міжнародних інституцій – ООН, ЮНЕСКО, ЄС, ОЕСР, Світового банку, які формують спільні наднаціональні освітні пріоритети. Широко вживаними механізмами імплементації таких пріоритетів є гармонізація та стандартизація національних освітніх політик

(ЄС, ООН), залучення країн до їх впровадження (ОЕСР), просування прогресивних ідей на основі надання фінансової підтримки. Крім того у сфері вищої освіти глобалізація призвела до посилення мобільності ідей, студентів і академічного персоналу та розширенню можливостей для співпраці й глобального розповсюдження знань. Вона також ввела нові цілі, види діяльності і учасників, зайнятих в інтернаціоналізації.

Позитивом процесу наднаціоналізації освітніх політик є розроблення валідної методології, яка покликана підвищити ефективність реалізації освітніх реформ на національному рівні. Це, зокрема, практична рамка для планування освітньої політики ЮНЕСКО (1995 р.), цикл освітньої політики ЮНЕСКО (2013 р.), пошукувач ОЕСР з освітніх реформ (2015 р.) тощо. В умовах варіативності пропонованих інструментів спільними ідеями міжнародної спільноти, які визначають ефективну освітню політику у будь-якій країні, є контекстуальність, політична здійсненність, фінансова реалістичність, залученість усіх зацікавлених сторін.

У світі до основних показників глобалізації вищої освіти відносять:

1. Розвиток нових міжнародних мереж та асоціацій.
2. Зростання числа студентів, викладачів і дослідників, що беруть участь у програмах академічної мобільності.
3. Збільшення числа курсів, програм і кваліфікацій, які зосереджуються на порівняльних і міжнародних темах.
4. Приділення більшої уваги розробленню міжнародних / міжкультурних і глобальних компетентностей.
5. Сильніший інтерес до міжнародних тем і спільних досліджень.
6. Зростаюче число транскордонного постачання академічних програм.
7. Збільшення позаурочної діяльності з міжнародними або мультикультурними компонентами у кампусі.
8. Стимулювання залучення іноземних студентів.
9. Зростання кількості спільних або подвійних дипломів.
10. Розширення партнерства, франчайзинг, офшорні філії.
11. Створення нових національних, регіональних і міжнародних організацій.
12. Нові регіональні та національні державні політики і програми підтримки академічної мобільності та інших ініціатив щодо інтернаціоналізації [6].

В установчому документі UNESCO «Вища освіта у глобалізованому суспільстві» виділяється чотири ключові аспекти глобалізації, які безпосередньо впливають на вищу освіту і формування її міжнародного характеру:

- зростаюче значення суспільства знань / економіки;
- розроблення нових торговельних угод, які охоплюють зокрема торгівлю освітніми послугами;

- нововведення в галузі інформаційно-комунікаційних технологій;
- зростаюча роль ринку і ринкової економіки.

Перелічені аспекти також відіграють роль каталізаторів нових явищ у сфері вищої освіти, серед яких:

- поява таких нових провайдерів освіти, як мультинаціональні компанії, корпоративні університети та медіа- корпорації;
- нові форми забезпечення освіти, включаючи дистанційну, віртуальну і пряму освіту, що надається зокрема і приватними компаніями;
- велика диверсифікація кваліфікацій та свідоцтв про освіту;
- велика мобільність учнів, програм, провайдерів і проектів, які виходять за межі національних кордонів;
- акцент на навчання протягом усього життя, що призводить до збільшення попиту на подальшу освіту;
- збільшення обсягу приватних інвестицій в освітні послуги. Усі ці явища тягнуть за собою істотні наслідки для вищої освіти, щодо її якості, доступу до неї, різноманітності та її фінансування [7].

Наслідками інтернаціоналізації вищої освіти в Україні є:

- зростання рівня викладання;
- розвиток різноманітних форм дослідницької роботи;
- поширення кращих зразків міжнародного досвіду в освіті;
- зростання числа конкурентних переваг ВНЗ як на внутрішньому, так і на зовнішньому – міжнародному ринках.

Інтернаціоналізація має дотримуватися таких імперативів: враховувати і поважати місцеві умови, індивідуальні потреби ВНЗ, враховувати не тільки вигоди, а й ризики та непередбачені наслідки, не бути самоціллю, а виступати засобом для досягнення мети підвищення якості освіти, формування у всіх учасників освітнього процесу міжкультурних і міжнародних компетентностей, необхідних для життя та праці у глобальному суспільстві знань. Ці імперативи мають стати ключовими елементами інституційної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти в Україні [8].

На нашу думку, очевидним є той факт, що вибір стратегії інтернаціоналізації вищої освіти певною країною визначається не лише зовнішніми геополітичними чинниками, але, насамперед, національним соціально-економічним та історичним контекстом, можливостями, ресурсами і пріоритетами. Однак, попри об'єктивність і очевидну незворотність процесу інтернаціоналізації освіти, не всі країни готові розглядати її як частину своєї стратегії розвитку у глобалізованому світовому освітньому просторі. Причина цього, за переконаннями фахівців, у неоднакових можливостях країн реагувати на необхідність взаємодіяти в об'єднаному світовому економічному та культурному полі. Багато країн за різних обставин (низький рівень чи перехідний етап економічного розвитку, відсутність політичної стабільності, інформаційна ізоляція, обмежені технологічні можливості та пов'язаний з цими

чинниками низький рівень освіченості населення) опинилися, так би мовити, на «периферії» глобальних тенденцій.

Крім цього, на шляху інтернаціоналізації вищої освіти існують перепони, які ускладнюють адаптацію існуючих та розробку власних стратегій, до яких можна віднести:

- 1) існування культурних перешкод;
- 2) відсутність чи обмеженість чіткого законодавства щодо надання транснаціональних освітніх послуг, а також норм забезпечення їх якості;
- 3) відсутність критеріїв порівняння систем і програм вищої освіти.

Вивчення міжнародного досвіду інтернаціоналізації освіти утверджує в думці, що протягом останніх десятиліть розвиток транснаціональної вищої освіти у більшості високорозвинених країн стає об'єктом і предметом державної політики, спрямованої на розв'язання конкретних внутрішніх політичних, соціальних та фінансових проблем. Звернення України до досвіду таких країн дозволить критично оцінити основні здобутки в цій сфері, визначити переваги та недоліки існуючих стратегій інтернаціоналізації вищої освіти й виробити власну політику інтеграції у світове освітнє середовище.

Література

1. OECD (2016), Education at a Glance 2016 OECD Indicators, OECD Publishing [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.education.ie/en/Publications/Statistics/International-Statistical-Reports/Education-at-a-Glance-OECD-Indicators-2016-Briefing-Note.pdf>.
2. Чундак А. ДІНЗ досліджує становище іноземних студентів в Україні [Електронний ресурс] / А. Чундак. – Режим доступу: <http://studway.com.ua/dinz-vivchaie>.
3. Новосад Г. Інтернаціоналізація вищої освіти: іноземні студенти в Україні (2015–2016 рр.) [Електронний ресурс] / Г. Новосад, О. Шаповалова // Матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції Актуальні питання навчання іноземних студентів в Україні (м. Тернопіль, 18–20 травня 2016 р.). – Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/16939/2/Conf_2016_Novosad_G-Internationalization_of_higher_26-28.pdf
4. Бочева Г. Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація? [Електронний ресурс] / Г. Бочева // Проект «Без кордонів» Центру «Соціальна Дія». – 2011. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=1808>.
5. Лисак О. Б. Освіта іноземців в Україні: сучасний стан, проблеми та маркетинговий погляд на шляхи їх подолання / О. Б. Лисак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2016. – № 4. – С. 102–106.
6. Knight J. Higher Education in Turmoil: The changing world of internationalization / J. Knight. – Rotterdam, the NZ: Sense Publishers, 2008. – P. 3.

7. Высшее образование в глобализованном обществе. Установочный документ UNESCO по образованию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001362/136247r.pdf>.

8. Аналіз зарубіжного досвіду інтернаціоналізації вищої освіти на основі культурно-гуманітарних стратегій / Авт. кол.: І. В. Степаненко, В. В. Зінченко, Т. В. Андрущенко, Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, І. М. Сікорська; За заг. ред. І. В. Степаненко // Вища освіта України. – К., 2015. – № 3, Додаток 2. – С. 154–280.

9. Національний освітній глосарій: вища освіта / Авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А. В. Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В. Г. Кременя. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с.

10. Степаненко І. Інтернаціоналізація як інструмент розвитку лідерського потенціалу університету: Навч. посібник / І. Степаненко, М. Дебич. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. – 44 с.

11. Сагинова О. В. Проблемы и перспективы интернационализации высшего образования [Электронный ресурс] / О. В. Сагинова. – Режим доступа: http://www.marketologi.ru/lib/saginova/inter_vuz3.html.